

CORPUS IURIS TETKİKLERİNDE TENKİDİ ÇALIŞMALARIN YENİ İSTİKAMETİ

*Yazar: Prof. Cristoforo
COSENTİNİ*

*Trcüme eden: Dr. Kudret
AYİTER*

Corpus Iuris'in tenkidi tetkiki Ümmanizma ile başlamıştır. Bu tetkikler, bizatihî bu hareketin teşviki ile, ve mes'ut bir yenileşmenin şartı olarak eskiye dönmek zaruretiyle, gelişmiş, Iustinianus kompilatörleri tarafından kaynak olarak kullanılmış olan eserlerin yeniden bir araya, getirilmesine mâtuf olmuştur.

Yapılan bu tetkiklerin aynı zamanda bir nevi asâletini teşkil eden bir karakterine de işaret ederek beş asır sonra şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, metin tenkitlerinin ve tetkiklerinin esası bugün de halâ şudur: Kaynağın sıhhatının dikkatle araştırılması. İşte değişmemiş olan bu araştırma şekli bugünün âlimini o asil başlangıca bağlamaktadır.

Tabiidir ki, bugün ilim adamının kullandığı vasıtalar, ve elde edilen neticelerin kıymetlendirilmesi tenkidi çalışmalara öyle bir veçhe ve mürekkebiyet vermiştir ki, insanın o başlangıçla bugünkü durum arasında herhangi bir karabet bulunduğunu reddedeceği gelir. Fakat Roma Hukuku kritik çalışmalarının esası daima bu olmuştur. Roma Hukuku kritik çalışmalarının tarihi de ilk vaziyetlerine irca edilen münferit kaynakların değişik şekilde kullanılmalarından ve değişik şekilde kıymetlendirilmelerinin tarihinden başka bir şey değildir. Yâni sadece bir metodun tarihi olmayıp her an yeni motiflerle zenginleşen ve her devrin kendine has âlâkalarını içine koyarak kendini belirttiği bir tekâmülün tarihidir.

Ümanizma devri araştırmalarının stilistik şekiller içinde tükenmiş olduğu söylenebilir. Roma Hukukunun altın çağının metinlerini aydınlatmak gayesiyle meşbu olan, lisan ve stil tesirine kolayca kapılan, filolojik tarafları ağır basan ümanistler daima edip kalmışlar ve hattâ münferit hukukî müesseseyi veya hukukî bir anı esasından teşhis edebilene karşı şiddetli aksül-âmel göstermiş, klâsiklerin fikirlerini karartmış ve hattâ - daha fenası - tağyir etmişlerdir. Meselâ Iustinianus tarafından tedvin işlerini idare etmek üzere tanzif edilen nazır Tribonianus'a karşı cephe al-

mışlar “Proletarius in Iurisprudencia” olan bu yanı lâtin Yunanlının nica-baver şekilde hareket ederek kadim hukukçuların ve imparatorların metinlerini tağyir ettiğini söylemişlerdir. Tribonianus’un gerek kullanılan malzemeyi şekli bakımdan kısaltması gerek kanun vaz’ı bakımından milâttan sonra altıncı asrın Bizans sosyetesinin değışmiş şartlarına uydurmak zaruretiyle eski metinleri değıştirmek zaruretinde kalmış olması bu Umanist bilginleri alâkadar etmemektedir. Ümanist bilgin, kendi tâbirince Iustinianus’un âdeta dinî bir şekilde yapmış olduğı tedvinde klâsik hukuku aramakta, onu tağyir edeni istihfaf etmekte, hattâ hiç tanımamaktadır.

Nitekim bu ümanistler tarih hissinden ve filolojik hassasiyetten mahrum, Romalıların klâsik hukukundan tamamen uzak ve barbar bir hukuk sistemi yaratan orta çağ mekteplerinin üstatları olan Komentatörleri ve Glosatörleri bu gibi küfür ve ağır isnatlardan vareste tutmaktadır. Bu suretle, Elegantiae prensi Lorenzo Valla, Pavia Üniversitesinin Aula Magna’sında verdiğı bir konferansta glosatörlere “boş şeyleri mevzu ittihaz eden”, “ırgat olarak doğmuş olan” “zihnen pek sağlam durumda olmıyanlar,, demek cesaretini bulmuştur. Fakat tarih kitapları bu sözlerin Valla’ya pahalıya mal olduğunu anlatıyorlar. Çünkü akademik vekarin sükûnetiyle Aula’ya toplanmış olan talebeler bu kadar azgın tâbirler duyunca Valla’ya karşı ıslık ve gürültü ile protestoda bulundular.

Modern romanistler Paviali talebelerin istihfafından artık uzaktırlar. Çünkü Roma kaynaklarını tarihi noktadan aydınlatmak şerefi şüphesiz ümanistlere aittir. Onlar Iustinianus’un Corpus Iuris’ini mütecanis bir bütün telâkki eden Glosatörlerden farklı olarak bu eserin değışik ve ekseriya mütenakis unsurlardan vücuda getirilmiş olduğunu bir bütün olamayacağını anladılar. Keskin bir tarihi sezme kabiliyetiyle en büyük Roma hukukçularının ruhlarna yeni bir hayatıyet vererek eserlerini şerh ettiler, yeniden ortaya koydular. Yeni kaynaklar aradılar, neşretttiler, metinleri ve doktrinleri tashih ettiler ve bugün bütün tenakuslarına rağmen ve asırlarca süren araştırmalardan sonra halâ şayanı hayret bir hayatıyet ve mukavemet gösteren bir metot - tenkidi tahlil metodunu - kullandılar. Bu günkü hukukçular, hukukî metinlerin interpolatio denilen tağyayürlerini araştırmada daha mütekâmil bir teknikle de olsa halâ beş asır evvel ümanistler tarafından takip edilen ölçüleri tatbik etmektedirler. Bu bakımdan ele alınırca bu bilginlerin eseri büyüktür ve her zaman bâki kalacaktır.

Umanistler, bu faziletlerine mukabil, kendilerinden sonraya da inktikal eden, mühim hatalar yapmışlardır. Her şeyden evvel Iustinianus’un eserini tefsirde fazlaca tek taraflı kalmışlardır. Kendilerini cezbeden ve

tesiri altında bulunduran kadim hukuku yeniden yaşatmak gayesiyle bu esere bir antikacı gözüyle baktılar ve tedvinin kül halinde tarihi değerini anlamadılar. Ezcümle metinlerdeki tagayyürlerin, onların düşündüğü gibi lüzumsuz bir curuf veya kolayca kaldırılıp atılabilecek bir kabuk olmayıp hukukun tekâmül yolunu teşkil ettiğini kavramadılar. Eserleri dogmatik bakımdan kısır ve kronolojik noktai nazardan hatalı olmuştur. Çünkü bir *Ius Vetus* abidesi idi. Nitekim Hotman "Antitribonianus" isimli eserinde Umanistlerin Iustinianus tedvinleri hakkındaki yanlış kıymet hükümlerinden hareket ederek Fransadaki mer'î hukukun Roma Hukuku ile hiç bir alâkası bulunmadığını, biri ile diğeri arasında bir uçurum olduğunu, Roma Hukuku tahsilinin tam bir vakit kaybı olduğunu iddia edebiliyordu.

Ondokuzuncu asrın başlarında tarihçi bir zaruret bilhassa Almanya da kültür muhitini istilâ etti. İhtilâlden evvelki aydın Fransız sosyetesinin meclûbu olduğu ütöplerin ve naturalist şekillerin üstündeki insan, rasyonel insan, bizzat naklettiği, aksettirdiği hakikatlerin merkezine konuyordu. Hukuk tabiatle birlikte doğmuş, sâbit, kıymetli ve mukaddes bir statîğe bağlı, değişmez prensiplerin heyeti mecmuası olamaz. Hukukta insanın, devamlı bir hareketten ibaret olan cemiyetin rasyonel bir parçası olan insanın, bir mahsulüdür. Cemiyetin mahsulü olan, onunla birlikte değişen hukuk tarihteki değişmeleri gösterir. O, devirlerin değişik mukadderatını ve tekâmülünü gösteren bir işaret ve işaretlerin de en belirlerinden biridir. İnsanın ve eserlerinin değişen yolunu çizmeğe mâtuf yeni zaruretlere cevap verir.

Böylece bir asırdan beri metrûk kalmış olan tenkidi araştırmalar yeniden revaç buldu. Fakat evvelâ asrın başlangıcında yalnız bir tarihi ânın - klâsik devrin - tetkikiyle iktifa ettiler. Artık incelemeler yeni meydana çıkmış kaynaklarla takviye edilmekteydi. Devrin tarihi araştırmalara verdiği - kendine has - heyecan, bu suretle tezahür etmektedir. Nitekim Gaius *Institutiones*'lerinin Verona elyazması nushasının ve Vaticana *Fragments*'ının - şair Leopardinin "Meşhur kâşif ve ateşli İtalyan" dediği - Kardinal Angelo Mai tarafından bulunması bu senelere düşer. Bu senelerde Gaius'un rehberliği ile doktrin ve klâsik hukukun ruhu bir anda aydınlanmış ve *Corpus Iuris*'in metni içine yayılmıştır.

Fakat bu tetkiklerin dogmatik gayeler için zararlı olduğu görülmüştür. Nitekim klâsik hukuka belki daha yakın fakat Iustinianus hukukundan gittikçe uzaklaşan bir dogmatik kurulmuştur.

Roma Hukuku ilminin bu durumdan, elde edilen neticelerden ve kadim muhtevasından ilk istifade edenler Germanistler denilen ve Cer-

men millî hukuku ile meşgul olanlar olmuştur. Bunlar Roma hukukunun ağır zihni esaretine karşı istiklâl bayrağını kaldırdılar.

Pisa belediyesinin Pandekt el yazmalarını mukaddes eşya zannedip bir manastıra tevdi ettiği ve âyin günlerinde önlerinde mumların yakıldığı ümanizma devirleri ebediyen uful etmiş gibi görünüyordu. Hukuk sahasındaki yeni parola "Los von Rom" (Romadan kurtuluş) du.

Cermanistlerin alayları ve ağır sözleri şüphesiz yerindeydi. Fakat ithamın Roma Hukukuna değil, 19 uncu asırda Roma Hukuku tetkiklerini derinleştirme bahanesiyle bir hukukî mummyalar müzesi yaratmış olan geri kafalı tefsircilere müteveccih olması lâzım gelirdi.

Maamafih ondokuzuncu asrın ikinci yarısında tarihçi görüş ehemmiyetli bir surette genişledi. Metinlerdeki tagyirlerin hukukun iki anını ve iki ayrı cemiyetin hususiyetlerini mukayese ve tâyin etmeğe yarar şekilde değerlendirilmesiyle klâsik hukuk ve Iustinianus hukuku arasındaki tenakus üzerinde durulmaya başlandı. Klâsik müesseseler yavaş yavaş kendi asil çerçeveleri içine iade edildikçe Iustinianus devri tagyirlerinin sadece Tribonianus'un kabahat ve kaprisi olmadığının farkına varıldı. Bilâkis eski müesseselerin Corpus Iuris içinde yeni bir bünye ve yeni bir istikamet kazanmış oldukları görüldü. Bu suretle münferit noktalar bakımından klâsik prensip ve telâkkilerin karşısına Iustinianus prensipleri ve telâkkileri de konmaya başlandı. Aradaki aykırılığı aydınlatmaya doğu vilâyetlerinde Roma'dakinden ayrı bir hukukî hayat olduğunu belirten papirus vesikaları yarıyordu. Bu bahiste Mitteis'in eseri temel teşkil eder.

Bütün bunların, tagyir edilmiş metinleri nasıl başka bir gözle görmeğe sevkettiğini anlamak kolaydır. Bu metinlere kıymet izafe etmemeğe artık imkân yoktu. Eğer klâsik hukukun tanınmasına yaramıyor idiyeler klâsik müesseselerin Iustinianus tedvininde ne gibi bir bünye iktisap etmiş olduklarını gösteriyorlardı. Eskilerin yerine konmuş yeni doğmaları izah ediyorlardı. İşte bütün bu tecrübelerle ki âlimler Iustinianus hukukunun klâsik hukuk karşısında değişik bir hukukî bünye teşkil ettiğini müşahede ettiler.

Bu neticeler tenkidi araştırmalarımızın ikinci safhasını gösteriyorlar. Kaser'in dediği gibi resim sadece siyah ve beyazdan ibaretti. Yâni sadece Iustinianus Hukuku ile klâsik hukuk arasındaki antitez biliniyor ve her interpolazione'nin menşei Tribonianus'a daha doğrusu Iustinianus'un kanun yapıcılara izafe ediliyordu.

Fakat 1900 da yeni bir telâkki zuhur etti. Filhakika o sene içinde Friedrich Hoffmann'ın "Iustinianus Digesta'larının tedvini" isimli eseri Ivo Pfaff tarafından Viyanada, müellifin ölümünden sonra neşredildi.

Hoffmann, tedvin devrinin politik vak'alarına ve bazı haricî mutalara istinad ederek bu kısa zamanın bu kadar zahmetli bir iş için gayri kâfi olduğunu izahla Iustinianus'un tedvinini için önceden mevcut koleksiyonlardan geniş ölçüde istifade ettiği neticesine varıyordu. Onun fikrinde Iustinianus'un kanun yapıcılarının faaliyetleri klâsikten sonraki devirde imparatorluğun şark kısmının mekteplerinde teşekkül etmiş şerh ve koleksiyonlara teşriî bir nizam vermekten ibaret kalmıştır.

Bu andan itibaren tetkiklerimizde yeni bir safha başlamış oluyordu. Üçüncü safha, şark safhası; diğer bir deyimle Roma-Helen safhası ki, bu safhada interpolazıoların büyük bir kısmının menşei Iustinianus'un kanun yapıcılarından alınıyor, Iustinianustan şark mekteplerinin Üstatlarına veriliyordu. Hoffmann'ın eseri bu yeni cereyanın yerleşmesine geniş ölçüde yardım etti. Fakat buna diğer sebepler de iştirak etti.

Tenkidi metot yavaş yavaş tekâmül ettikçe, inceledikçe ve araştırmaları yeni araştırmalar takip ettikçe Iustinianus tedvinlerinin metinleri her bakımdan inceleniyor ve karşılaşılan interpolatio'ların sayısı mütemadiyen artıyordu. Beseler "Roma hukuk kaynaklarının tenkidine dair çalışmalar,, isimli eserinde, kendi fikrine göre tağyir edilmiş olan muazzam sayıda Roma metnini ortaya koyarak hakikî mânasında yıkıcı bir eser meydana getirdi. Beseler'in kritik çalışmaları metinlerin düzeltilmesi bakımından estetik esaslara dayanıyordu. Biraz da impressonistikti; metinleri kül halinde görmeye dayanıyordu.

Bu yıkıcı esere karşı ciddi tenkitler ileri sürülmekten geri kalınmadı. Berger korku ve hiddet içinde, eğer Beseler bu baş döndürücü koşuya devam etmiş olaydı pandektlerde tek bir Roma metni kalmıyacaktı, demiştir. Fakat maalesef bu çılgın koşuya filolojik ve estetik nâmına devam edildi ve Digesta bir mezarlığa döndürüldü. Şüpheli metinlerin ve cümlelerin tam listesi bitmez tükenmez bir hal aldı ve hemen hemen lâtincenin büyük bir kısmını içine alan bir lûgat hacmini buldu. Meselâ Digesta içinde, bir metinde, Marcello tarafından kullanılmış olan "Contradictio" kelimesine hücum edildi. Fakat bu sıfatın çok daha evvel Seneca ve genç Plinius tarafından kullanılmış olduğuna dikkat edilmedi. Natura actionis, natura contractus cümlesinde bir Bizans dogmatik anlayışı görülmeye çalışıldı, Fakat daha Cicero'nun "natura iuris" i kullandığı, Gaius'da Natura actionis, natura societatis sözlerinin bulunduğu dikkat edilmedi. Keskin zekâli bir İtalyan romanisti, Emilio Albertio'nun "Roma Hukuku dersleri" isimli kitabının ilk cildi hakkındaki yazısında, bu tarz tenkitlere dair ve buraya tamamen nakledilmeğe değer bir sayfa kaleme almıştır. Diyor ki: "Kaynakları tenkidin, bu nazik sanatın icrası tehlikesiz değildir ve bu san'ata, Albertario gibi tamamen vâ-

kıf olan birisi onu bazen suiistimal etmekten de kaçınmaz. Mantıksızlık, ve stil hataları hepimizin yazılarında az çok mevcuttur. Iuris consultus'lar da aynı hataya düşeceklerdi. Zira âdetleri olduğu veçhile seleflerinin yazılarından geniş ölçüde istifade ederken o yazılara kendilerine veya başkalarına ait yeni görüşleri yerine göre güzel veya fena bir suretle ilâve ederken veya metinleri ex post scripto değiştirirlerken ve nihayet bazı parçaları hafızalarında iyi tutamamış olduklarından dolayı bu gibi hatalara düşecekleri tabii idi. Bunlara ilâveten onların elinde bizde olduğu gibi yazılarını bir müddet sonra, matbaa tashihleri üzerinde sükûnetle tekrar okumak imkânı da yoktu. Bilâkis eserlerin el yazması olması, istinsahlarında bir takım saçmalara ilâve edilmesinden başka bir işe yaramıyordu. Bundan başka sentaks hataları ve yazıdaki mantıksızlıklardan insan kolayca yazının estetik hükümlerindeki yanlışlıklar hükmüne varır ve bu sahada zevk ve şahsî görüş tenkit edilen esaslar haline gelir. Bundan dolayı hukukun altın çağında Romada doğmamış olduğum ve böylece kendi mütevazî nesrimi, onda kimbilir kaç elin izini bulacak olan bir tenkit revizyonundan masun bildiğim için çok sevinmişimdir. Çünkü bu sabah kalkar kalkmaz işe başladığımı yazsam birisi bundan, bu sabah her günkü yumurtamı içmediğim neticesini çıkaracaktı. Buna mukabil bunu hâtırlasaydım ve yumurtamı içtikten sonra işe başladığımı yazsaydım başka biri bunda eksiksizlik manisi teşhis edecekti. "A bere" yumurta desydım gramer hatası sayılırdı, "da bere" deseydim züppelikti, "a la coque" demiş olaydım maazallah şayanı teessüf bir barbarizm yapmış olurum. Şüphesiz Albertario da o zaman yaşamış olaydı şu satırları yazmaktan çok çekinecekti (Roma hukuku dersleri sayıfa 47 not 2): aslında bir muharebe olan ilmî münakaşalarda eğer ilk hatlarda çarpışmak imkânı varsa, arkada hazırlanmış bir mukavemet hattına çekilmek âdetim değildir. Çünkü müstakbel bir interpolatio arayıcısının cümleyi Albertario'nun eserine Roma Hukuku heveslisi bir ordu kumandanı tarafından yapılmış bir ek bir glosse addedip silip atacağını önceden hissetmesi lâzımdır".

Şaka bir yana yazıların bıraktıkları tesire göre ve estetik bakımdan tenkidin mübalâgası ölçsüz ve neticeleri acı oldu. Çünkü Kalb'in tâbiyle Lenel tarafından Interpolatio avı adı verilen bu işin bizatihî kendine müteveccih bir gayesi yoktu. Bilâkis metin parçalarındaki şekli yanlışların tespiti ile derhal tarih ve dogmatik sahasında neticeler çıkarılmak istendi. Bu tenkit faaliyeti ile yavaş yavaş, âdeta farkına varılmadan "Bizans tesiri altında interpolatio görmüş metin" formülüne varıldı. Bu formül zararlı oldu. Çünkü interpolatio olduğu kabul edilen bir cümle veya kelime için tedvinde büyük ehemmiyeti olan tekmiil parçaları ayıklan-

dı ve bu değiştirilmiş metinlerle çok esaslı hukukî an'aneler yıkılmak istendi. Bu suretle Digesta'nın üçte ikisinin Bizanslılar tarafından esasa müessir olacak şekilde değiştirildiği ve Iustinianus'un ismini taşıyan Corpus Iuris'in şarklı karakter taşıyan bir eser olduğu neticesine varıldı. L'index Interpolationem bu yıkıntının ümitsiz bir listesidir. Umanistlerin devri kapandığı gibi Corpus Iuris'te yalnız klâsik hukuk gören Alman tarihçi hukuk mektebinin ilk üstatlarının devri de kat'i olarak nihayete ermiş görünüyordu.

Corpus Iuris'in şarklı karakteri son derece vazih olarak ortaya konduktan sonra kompilatörlerin Roma Hukuku metinlerinde bu kadar değişikliği bu kadar kısa bir zaman içinde nasıl yapabilmiş oldukları meselesini izah etmek icap eder. Bu mesele ilk bakışta izah edilemez gibi görünür. Fakat dâhiyane bir buluşla hal edildi. Şu kadar var ki, hakikatle alâkası olmıyan dâhiyane bir buluşla. Hoffman'ın izinden yürüyerek Interpolatio'ların Tribonianus'a ve yardımcılarına ait olmadığı, menşelerinin Iustinianus'tan evvelki Bizans Hukuk mektepleri ve bu mekteplerde "Ön Digesta"ları yazan müellifler olduğu söylenmiştir. Bu kitaplar yalnız muhteva itibariyle Iustinianus tedvinlerinin tertip sırasını değil, Iustinianus tarafından alınmış görünen interpolatio'ları ve modernleştirilmiş metinleri de ihtiva ediyordu. Schulz'un kullandığı tâbirle Bizanslılara karşı olan muhabbet denilen bu görüş tarzı İtalyan ve İtalya dışı hukuk edebiyatını kaplamış ve kayıtsız şartsız müdafaa edilmiştir.

Peki klâsikten sonraki garp ne yapmıştır? Aşağı imparatorluk devri denilen devirde eski metinlerin değiştirilmesinde hiç bir iş görülmemiş mi dir? Şarka karşı olan hayranlık, garba yalnız çok az şey izafe ettiriyordu. Âlimler, garp dünyasına yalnız, eski kitapları okuyan bazı münferit şahsın o kitaplara koydukları izah edici notları, yan yazıları ve satır arası notlarını tanıyorlardı. Hepsi bundan ibaretti.

Bu uluorta görüş tarzını sarsan tenkit, sesini duyurmakta gecikmedi. Bu ses Sicilyada, Palermo Üniversitesinden gelmiştir. Evvelâ münferit fakat kuvvetli bir sestî ve tedvinlerin ve bilhassa Digesta'nın Romaya ait olduğunu müdafaa ediyordu. O zamanlar hayatının en canlı ve faal devirlerinde olan büyük üstad Salvatore Riccobono ilk olarak Şark meftunlarının muazzam hatalarını ve bunun neticesi olarak interpolatio metodunun krizini - daha doğrusu kullanmayı çok sevdiği bir tâbirle - bu metodun iflâsını ilân etmiştir.

Riccobono'nun pek çok yazısında izah ettiği bu fikirler artık iyice bilinmektedir ve İtalyada olduğu kadar hariçte de büyük akisler bırakmış ve tasvip edilmiştir. Riccobono'nun neşriyatı arasında bir tefrik yapmamız icap eder: Bir kısmı kurucu, inşa edici mahiyette diğerleri ise tenkit

karakterini taşımaktadır. Yapıcı ve bir araya getirici mahiyette olanlar diğerlerinden önce gelir ve şu şekilde hülâsa edilebilir:

Roma hususî hukukunun tarihi iki büyük devreye ayrılabilir: Birincisi Romanın kuruluşundan, milâttan evvelki ikinci asrın ilk yarısına kadardır. Bu, Quiritario hukuku denilen devirdir. Bu, şekilciliğin mutlak olarak hâkim olduğu ve prensiplerin sarsılmaz olduğu devirdir. İkinci devir birincinin bitimi ile başlar ve Iustinianus ile sona erer. Bu ikinci devirde iki safhayı birbirinden ayırmamız lâzımdır: Klâsik devir ki, milâttan sonra üçüncü asrın sonuna kadar sürer ve onu tâkip eden klâsikten sonraki devir. Fakat bu iki devir, bugün hâkim olan doktrinin iddia ettiğinin aksine, fikirlerdeki ayrılmamalarla bölünemez. Fikirlerdeki ayrılmalarla bölünemez diyoruz, zira hukuk birinden diğerine süre gelmektedir ve tekâmül klâsikten sonraki devirde tamamlanmaktadır. Bu tamamlanma ise bir önceki devirde izi çizilmiş olan yenilenmenin olgulaşmasından ibarettir. Böylece klâsikten sonraki devir klâsik devir inkişafını tamamlamaktadır. Klâsik devirde Romada modernleşen hayatın inkişafı ve taziyi altında yeni hayatın mevcut durumlarına daha hal tarzı bulamayan eski prensipler, eski antik durumlarında yavaş yavaş tıkanmış kalmışlardır. Değişen bu hayat bahsinde Roma'nın yeni bir dünyanın merkezi olduğu ve fikirlerinde, telâkkilerinde büyük değişikliklerin meydana geldiği birinci Pön harplerinin sonunu düşünmek yeter. Yavaş yavaş işlemez hale gelmiş olan eski prensipler yerine yenilerinin ikamesine lüzum hasıl olmuş veya bazende eski hükümlerin muhtevası yenilenmiştir.

Bu devirde Roma Hukukunun inkişafında gördüğümüz organlar muhtelif klâsik esaslara istinad etmekte olup *ius civile* quiritario'nun dışında kalmaktaydı. Pretör Hukuku - *ius honorarium* yani protör urbanus'un tatbik ettiği hukuk asırlarca müddet hak ve nisfeti nazarı itibare almak için en işe yarar âlet olmuştur. Pretör peregrinus'un hükümleriyle meydana gelen *ius gentium* ise tamamen nisfet hukuku olup şekle bağlı değildi ve bütün hür insanları içine alırdı. *Cognitio extra ordinem* usul hukukunun yeni ve her yerde kullanılan şekli olmuştu. Bunda imparator ve magistratus eski *ius civile*'nin hükümlerinden ve usul kaidelerinden azâde olarak hukuku beyan ederlerdi. Ve nihayet bu alanda klâsik hukuk ve Cumhuriyet hukuku ilmi içtihatlarının en şanlı ve şerefli eseri vardı.

Bu suretle şeklini alan hukuk tamamen hakkaniyet hukukuydu. Hüsnüniyete en geniş tatbik imkânı veren, tarafların iradesine dayanan, taraflar arasındaki münasebetin hukukî sebebinin nazarı itibara alan bu sistem hiç bir şekilde quiritario hukukunun şekilciliği ve sertliğini tanıımıyordu. Şekil veya *ex scripto* tefsire karşı tarafların iradelerini nazara alan

tefsir galebe çaldı. Bu tefsir hak ve nasafet demektir ve kanun koyucu ile hukukî beyanda bulunan tarafların iradesinden neş'et etmektedir. Yeni tefsir metodunda hak ve nasafetin (equita) zaferi hususunda açık bir delil "causa curiana" da karşımıza çıkıyor. Bu, Cicer'o'yu takip eden nesillere ait hâtiplerin görüş tarzları bakımından son derece alâka çekicidir.

İkinci devirde, yani klâsikten sonraki devirde (aşağı imparatorluk devrinde) Riccobonoya göre bu muhtelif hukukî nizamların kaynaşması olmuştur. Bu kaynaşma klâsik eserlerin sâdeleştirilmesi, onların yeni imparator tedvinlerine uydurulması ve hiç olmazsa en mühim noktalarda zamanın esas hukuk fikrine yaklaştırılması şeklinde cereyan etmiştir. Zamanın esas hukuk fikri belli başlı noktaları bakımından mevcut hukuk münferit müesseselerinden ayrılmıyordu. Öyleki pretör hukuku ve ona ilâveten ius gentium ve ius extraordinarium, ius civile'nin yerine geçiyorlar ve birleşerek yeni bir nizam olan ius novum'u meydana getiriyorlardı ki, bu da milâttan sonra altıncı asırda Iustinianus tarafından bazı ilâveler ve taylarla tedvin edilecektir.

Böyle bir anlayış içinde Roma Hukukunun son safhasının tarihçilerin dediği gibi Yunan-oriental veya Roma-Yunan safhası olamayacağı pek tabiidir. Zira Riccobono'ya göre klâsikten sonraki devir başladığı vakit aşağı imparatorluk devrinde tesir gösteren en mühim unsurlar çoktan işlenmiş ve Roma Hukuku sistemine dahil edilmişlerdi.

Hukuktaki bu mühim değişimin saikleri üstada (Riccobono'ya) göre, zamanın esas hukuk fikri, tatbikat ve Garpteki mekteplerdir ki, bu devirde klâsik metinleri hayatın değişen ihtiyaçlarına göre uydurmaktadırlar. Bu işi daha evvelki doktrin tabii tekâmülü esaslarına göre, yâni tam mânası ile Roma Hukuku esaslarına göre yapıyorlardı. Bu suretle, keşfedilmemiş bir saha olan aşağı imparatorluk devrinin boşluğu fevkalâde bir buluşla doldurulmuş ve Riccobono, Iustinianus interpolatio'larnın değerini kolaylıkla tespit edebilir hale gelmiştir.

Yapılan bu değişimler kısmı küllisi itibariyle şekli idi. Yâni mahiyetleri itibariyle metinlerin basit şekilde değiştirilmesinden ibaret olup onların esas cevherlerine dokunulmıyordu. Basit tashihler, ilâveler, metinleri sadeleştirmeler ve bir araya getirmelerdi ki, muhtelif tedvinlerin doğurduğu zaruretlerden gelmekteydi. Bu itibarla metinlerin maruz kaldığı bu şekli değişikliklerin emareleri karşısında muhtevanın orijinal olmadığı neticesine varmak hatalıdır.

Riccobono da bazı değişikliklerin esasa müessir mahiyette olduklarını inkâr etmiyor. Bu münasebetle hemen şunu tebarüz ettirelim ki, Riccobono'ya göre esasa müessir interpolatio'larnın hepsi metinleri yeni bir hale getirici karakter taşıyorlar. Klâsik hukuka tamamen yabancı

unsurlardan istifade edilerek yapılmışlardır ve kendi hukukî bünyeleri içinde tetkik edilmişlerdir. Fakat esasa müessir interpolatio'ların mühim bir kısmı Riccobono'ya göre metinleri yenileştirmemektedir. Bunlar klâsik hukukun bilinen unsurları kullanılarak yapılmıştır ve kül halinde tetkik edilmelidir. Meselâ eski Medenî Hukuka göre superficîe bir borç münasebetidir ve locatio rei şeklini iktisap eder. Pretör bu locatio rei'nin peculium'a bağlı ehemmiyetini müdrük olarak bir yandan da "edictum de superficîebus" u kabul etti. Çünkü superficîario'nun ayından istifadesini ihlâl eden her türlü müdahaleye karşı korunması icap ediyordu. Diğer taraftan devri edalar veya müsaadeler nazariyesi bir "vindicatio utilis,, veya bir "actio in rem" in kabulüne sebep olmuştu. İki hukukî nizamın - pretör ve medenî hukuk nizamının - birleşmesi ius civile sahasına aynı müdafaa imkânını getiriyordu ki, bu haktan o vakte kadar superficîario yalnız pretörün verdiği himaye sebebiyle faydalanabiliyordu. Bu himaye kendisine aynı durum sebebiyle veriliyordu. Iustinianus superficî'ye bir ius in re aliena şeklini verdi ve ödenen aylık meselesine de intifa hakkı ile ager vectigalis yanında yer ayırdı. Böylece Ulpianus'un bir metni olan ve intifa hakkına taalluk eden D, 7, 4, 1 de superficîe'nin aylık ücreti meselesini intifa hakkının yanı başında ve superficîe'ye de aynı bir mahiyet verilmiş olarak görüyoruz. Bu vaziyette superficîe aylığının bir interpolatio olduğuna hemen inanabiliriz. Çünkü Ulpianus ve onun yani sıra diğer klâsik hukukçular iki müesseseyi birbirinden ayrı tutarlardı ve medenî hukuka göre superficîe'nin intifa hakkı gibi aynı bir mahiyeti bulunduğu fikrinden çok uzaktılar. Fakat yapılmış olan interpolatio'yu değerlendirmemiz icap ederse esasa müessir bir interpolatio olduğunu (çünkü Ulpianus' metninin orijinal tarzını değiştirmekte olduğunu) fakat buna rağmen yenilik getirmediğini söylememiz icap eder. Zira klâsik hukuku, müessese itibariyle bir kül addedersek bir yenilik getirmemektedir. Ius pretorium'a göre superficîe "actiones in rem,, ile korunmuştur ve bu klâsik hukukun da bir kısmıdır. Bu mahiyetteki interpolatio'lar Corpus Iuris'te son derece çoktur ve hepsini saymak uzun vakte mütevakkıftır.

Buna mukabil Riccobono'ya göre esasa müessir ve yenilik getiren interpolatio'lar yani metne klâsik hukuka nazaran bir yenilik getiren interpolatio'ların hepsi - kül halinde bakılacak olursa - azdır ve bunları Iustinianus kompilatörleri yapmıştır. Bu meşhur ve mevcudiyetleri ancak tahmin edilen Şark hukuk mekteplerinin faaliyetleri hakkında hiç bir ize rastlanmamaktadır. Bu Şark mekteplerinden en meşhurunun (Beyrut mektebinin) tarihini yazan Collinet bile bu hususta bizi aydınlatabilecek hiç bir şey bulamamıştır. Filhakika Collinet Digesta için şöyle diyor:

“Digesta’nın yazılışı bahsinde beşinci asırda yaşamış büyük Bizans üstadlarının eserlerinin tesiri bulunduğu hakkında doğrudan doğruya hiç bir şahadete mâlik olmadığımız neticesine varıyoruz”. Yâni müspet deliller bulunmıyor. Menfi deliller ise mevcuttur. Riccobono yazılarında, metinlerdeki ve nazariyelerdeki değişmelerin Garp dünyasında meydana geldiğini, tatbikata dayanan eserlere, mekteplere ve tamamen Roma Hukuku temellerine istinad ettiğini en muknî delilleriyle gösteriyordu. Bu suretle tedvinlerde Şark karakteri gören Şark aşıklarına mukabil Iustinianus tedvinlerinin Romalı karakteri gösterilmiş oluyordu. Eserrinin ne gibi neticeler doğuracağını tamamen müdrük olan Riccobono en meşhur yazılarının birinde “biz yıkıcı tenkitlere karşı Roma Hukuku birliğini, Lâtinlerin mukaddes bir mameleki gibi müdafaa ettik,, sözünü söylemiştir.

Bu delillerin tesiri altında, son zamanlarda, Şarka ve Garba tanınan durumlar bir anda ters yüz oldu. Corpus Iuris’teki interpolatio’ların menşeiini izah ederken onların doğrudan doğruya Garpten geldiği gösterilirken bu interpolatio’ların Bizans menşeli olduklarını kabul etmenin mantığa muhalif ve gayri ilmi olduğu da anlatılmış oluyordu.

Garbin ve Romanın Riccobono’nun nazariyesine dayanan zaferi kritik çalışmalarımızın Garp devri denilen dördüncü safhasını açmıştır. 1917 den bu yana Riccobono hakikaten yorgunluk ve tükenmek bilmiyen mesaisiyle eserini ortaya koydu. Bugün 90 ncı yaşını idrâk etmiş olan bu büyük âlim, nazariyesinin doğru olduğunun kabul edildiğini görmek mazhariyetine erişmiştir. Hakikaten Roma Hukukuna ait en son çalışmalar onun tezinin yolunu takip etmektedirler. Bu gün interpolatio’ların araştırılmasında terazinin Garp kefesi ehemmiyetli surette ağır basmaktadır.

Levy, daha 1928 de, Oslo’da beynelmilel tarih kongresinde “Roma Hukukunun klâsikten sonraki inkişafında Şark ve Garp” isimli bir tebliğinde aşağı imparatorluk devrinde Roma Hukukunun organik inkişafını ve Garbin klâsikten sonraki hukukî inkişafa iştirâk payını herkesten evvel ileri sürerek bu cihetleri geniş mikyasta izah etti. Volterra 1948 de Cambridge’de “Klâsikten sonraki Garp mektepleri” hakkında verdiği bir konferansta Constantinus’tan Iustinianus’a kadar bu mekteplerin inkıtatsız hayatiyetlerini bir çok edebî ve hukukî kaynaklar zikriyle göstermişti. Müellif Iustinianus’tan evvelki Garp menşeli eserlere dayanarak bu eserlerin ihtiva ettiği klâsik metinlerin mâruz kaldığı muhtelif tegayyürleri belirtmiş ve bütün bunların Garpte - Şarktakinden müstakil olması icap eden - bir hukukî an’anenin mevcudiyetine alâmet olduklarını göstermiştir. Bu hukukî an’ane mantikî bir değişme ve tekâmül yoluyla

klâsik müesseseleri Roma temellerine dayanarak inkişaf ettirmiştir. Netice itibariyle Iustinianus tedvinleri Şarktan ziyade Garbe ait bir eserdir.

Vardığımız bu netice bugün en mümtaz âlimler, bilhassa Schulz, Wieacker, Wolff, Levy, Niedermayer gibi Alman hukukçuları ve daha bir çok başkaları tarafından takip edilmektedir. Gayet ihtimamlı ve kuvvetli kritik çalışmaların olduğu netice olarak ta yeniden yeniye teyit edilmektedir.

Hiç şüphesiz bugün ilim dünyamız tam bir ilerleme halindedir. Beyaz ve siyahtan ibaret resim bir hayli zamandan beri terk edilmiş ve alai mi semanın renkleri bu sahada kullanılmıya başlanmıştır. Bugün hukukî metinlerin hayatı, menşelerinden yâni yazıldıkları ândan en son safhalarına, klâsikten sonraki tedvinlere ve Iustinianus tedvinlerine girdikleri âna kadar tespit edilmiştir.

Schulz'un "Roma Hukuku tarihi,, isimli eseri bu sahada mükemmel bir deneme teşkil eder. Bu kitapta bütün hukuk tarihi ve klâsik eserlerdeki metinlerin münferit kısımlarının tarihi, dogmatik ve kritik bakımdan tahkik edilip değerlendirildiği ve menşelerinin tespit edildiği bir teşrih salonuna benzemiştir.

Levy'nin Paulus'a yanlış olarak atfedilen "Sententiae" hakkındaki son eseri herkesin yapacağı araştırmalarda gözönünde tutması gereken erişilmiş bir seviyeyi ifade etmektedir. Levy "Sententiae" yi bize, "Lex Romana Visigothorum" yolu ile elimize geçmiş ve Iustinianus'tan evveline ait ufak bir eser olarak gösteriyor. Bu eserde hukukun derece derece tekâmülünü görüyor, evvelâ klâsikten sonraki devri sonra saf Roma Hukukunun imparatorluğun Garp eyaletlerinde avam hukuku haline geldiği devri müşahede edebiliyoruz. Filhakika müellif "Sententiae'nin Paulus'un eserlerinden alınan kısımlarla Costantinus tarafından bir araya getirildiğini ve müteakiben yapılan tadillerle Iustinianus devrine kadar vardığını, yapılan bütün bu tadillerin Garpteki hukukî vaziyetlerin ve tadili yapının damgasını taşıdığını tahmin ediyor. İlk tadiller milâttan sonra 300 ile 450 arasında yapılmış olacak. İkinci defa ikinci bir şahıs, 400 ile 450 arasında az sayıda metni Vizigot tefsir tarzına göre değiştirmiş olacak. Muhtemelen üçüncü bir elden geçirme Lex Romana Visigothorum'u tedvin edenler tarafından, milâttan sonra 506 da yapılmış olabilir. Ve nihayet Digesta'nın meydana getirilmesinde çalışmış olanlar bu eseri bir daha değiştirdikten sonra ondan istifade ettiler. Bu eserin tarihi bundan daha sadık bir şekilde ortaya konamazdı. Hukuk sahasında birbirini tâkip eden nesillerin nefeslerini bize âdeta duyurmak tadır. Eser klâsik dünyanın hiç şüphesiz Garpte daha çok inkişaf ettüğünü teyit etmektedir.

Wolff, Weacker ve Niedermayer'in metinlerin mukayese edilmesine dayanan son kritik tetkikleri milâttan sonra üçüncü asrın ikinci yarısı ile dördüncü asrın ilk yarısında klâsik metinlerin Garppte, Romadaki hukuk mekteplerinde derin değişikliklere uğradığını göstermektedir. Schulz, Papiro Rilands 474 ü tetkik ederek bu tezi teyit etmiş ve istikbalde yapılacak kritik araştırmaların esas ölçülerini vazetmiştir.

Bugün yalnız pek az kimse ya eski fikirleri tekrar ederek veya nazariyeler tesis ederek Şarktan bahsediyor. Meselâ Kaser interpolatio'ların bugünkü durumu hakkında son zamanlarda yazdığı eserde bir taraftan klâsikten sonraki Garp dünyasının interpolatio'lar sahasındaki mesaisinin ehemmiyetini teslim ederken diğer yandan Iustinianus tedvinlerine kat'î şekilde tesir etmiş olan Şark mekteplerinin faaliyetlerinden bahsetmekten de kendini alamamıştır. Kaser'in bu eseri, müellifin 1951 senesi eylülünde Alman tarihçilerinin Gmünden'deki kongresinde yaptığı tebliğin bazı ilâvelerle neşredilmiş bir metnidir. Büyük alâka tophyan bu tebliğ, hazurunun heyecanlı ve canlı münakaşalarının takip ettiğini hatırlıyorum. Wieacker söz alarak yaptığı araştırmaların yeniden yeniye teyit ettiği veçhile Iustinianus'tan evvel metinlerde yapılan değişikliklerin kâmilin üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başında Garppte yapıldığını belirtmiştir. Münakaşalar esnasında son derece alâka çeken bir görüş tarzı da Kunkel tarafından ortaya atılmıştı. Kunkel'e göre klâsik devrin son kısmını ayrı bir devir olarak tefrik etmemiz lâzımdır. Bu devirde en belli başlı hukukçuların eserleri gerek tedris gayesiyle gerek tatbikî sebeplerle esaslı surette değiştirilmiştir. Kaser bile bu ciheti kabul etmiş ve Kunkel'in tezini bir misalle desteklemiştir: Capitis deminutio'nun maxima, media ve minima şeklindeki taksimi klâsik hukukun durumuna tevafuk etmekle beraber hiç bir zaman büyük klâsik hukukçular tarafından tatbik edilmemiş yalnız daha sonraki hukuk hocalarının yazılanna geçmiştir. Buna rağmen Kaser, ehemmiyetli metin değişikliklerinin milâttan sonra beşinci ve altıncı asırların Şark mekteplerine atfedilmesi icap ettiği noktasında ısrar etmiştir.

Ne biz, ne takip ettiğimiz doktrin Roma Hukukunun milâttan sonra dördüncü, beşinci ve altıncı asırlarda Şarkta inkişafa devam ettiğini inkâr etmemektedir. Fakat Garppte klâsik metinlerde yapılan değişikliklerden sonra sistematik ve yeni interpolatio'lar bulmak için tâ Iustinianus devrine kadar çıkmamız icap eder. Ancak bu yeni interpolatio'lar Iustinianus tedvinini yapanların eserleridir. Bizans, sesini bu kompilatörler vasıtasıyla duyurmuştur. Bu hukukçular, kanun yapma zaruretiyle o asırda Bizans imparatorluğunda yaşayan hüküm ve prensipleri bir araya getirdikleri metinlere dahil etmeğe ve etik sebeplerle eski putperest Roma

Hukukçularının metinlerine bazı hıristiyan telâkkileri dahil etmeğe mecbur oldular. Fakat fikrî sahada Şarkın verdiği, Garbin verdiklerine nazaran son derece azdır. Tedvinde Romanın fikirleri ve zaferi her şeyin üstündedir. Bu mes'ut görüş tarzının ortaya konmasının şerefi de Salvatore Riccobono'ya aittir ve son kritik çalışmalar bu görüş tarzından en doğru tefsiri istihraç etmiştir.

Eski metinleri curuflarından temizlemek ve sırf estetik bir san'at eseri meydana getirmek için interpolatio metodunu kullanan Ümanistlerin devrinden ve Alman tarihçi hukuk mektebinin ilk hukukçularından, on sekizinci asrın siyah beyaz resminden bugünkü resme hiç şüphesiz büyük bir adım atılmıştır. Bu adım bizim araştırma metodumuzun kuvvetini ve doğruluğunu göstermektedir. İstikbal için de cidden büyük ümitler mevcuttur.

Bütün bunlara rağmen, bu kadar ilerlemelerden sonra hâlâ Roma Hukukundaki ve umumiyetle Romaya istinad eden hukuk ilmindeki krizden bahsedilmektedir. Bu kriz hususunda ikaz edici ilk ses 1938 senesinde Koschaker tarafından geldi. Fakat bu tesadüfen ortaya atılmış bir fikir değildi. Bir taraftan Alman medenî kanununun neşri Avrupada Roma Hukukunun mer'î hukuk olarak yaşadığı son sahayı elinden alırken diğer yandan Koschaker'in ikaz edici sesinin duyulduğu senelerde Almanyada-bütün muasır kanunlaşmalara hayat vermiş, onların özünü teşkil etmiş olan - bu hukuk diğer mânada da sahneden çekilmişti. Filhakika Roma Hukuku Üniversite kürsülerini kaybetmiş, ölmüş, mazinin metrukatı arasına ithal edilmiş, "eski zaman tarihi" nin ancak utak bir cüz'ü haline getirilmişti. O senelerde malûm siyasî sebeplerden dolayı Almanyada Roma Hukukunun meş'alesini taşıyan en mâruf ve hür Alman âlimlerinin tâkibine devam ediliyordu. Ezcümle en meşhurlarından Berger, Levy, Schulz, Pringsheim, Wolff bu haksız tâkibin kurbanları olarak İngiltere ve Amerikadan bir melce talep etmeğe mecbur oldular.

Bütün dünya sahnesi karanlığa gömülmeğe başlarken Almanyada her şey yok oluyor, sona eriyor gibiydi. Bu ümitsiz şartlar ve baskı altında büyük Koschaker'in, kriz içindeki Almanyadan, hukukun ve Roma Hukuku ilminin bir kriz geçirmekte olduğu feryadı bizi şaşırtmıyor.

Fakat Koschaker'in sesi aksisedasız kalmadı. Hakikatte Roma Hukukundaki kriz problemi günün konusu oldu ve Romacı olan ve olmıyan her temayüllü ve her dilden hukukçular kendilerini bu krize akla gelmez en değişik hal tarzları bulmak mükellefiyeti altında gördüler. Problemin durumunda hareket noktası (Roma Hukukunun Hollandalıların işgalleriyle ithal edildiği ve hâlâ yaşayan hukuk olduğu Cenubî Afrika birliği

müstesna) artık hiç bir devlette; müşterek hukuk şekli altında bile olsun, yaşayan hukuk olmadığı meselesiydi. Buradan hareket edilerek Roma Hukuku tetkiklerinin hukuki tedrisat çerçevesi içindeki faydası tebarüz ettirilmeye çalışıldı. Bundan da Roma Hukuku ile modern hukuk; dogmatik ve tarih arasındaki alâka belirtildi.

Bu mevzuda yazılmış olan muhtelif yazılar tarihçilerin ve dogmatikçilerin hiç şüphesiz ihmal edemeyecekleri ve etmemeleri icap eden mühim ve temel mevzulardan birini teşkil etmiştir. Filhakika günün bu mevzuunun sihirine kapılmış olanlar kendilerini bu probleme vererek onu alâka ve şevkle halletmeğe çalıştılar. Roma Hukuku tetkiklerinde bir maziye sahip bulunan Moskova ve Prag'dan bile son zamanlarda bu sahadan fikirler geldi. Bütün âlimler tek ve değişmez hakikatleri bildikleri kanaati ile Roma Hukuku krizini yenmek için takip edilecek yolu göstermekte, hakikatin yoluna, tıpkı Yunan filosoflarının dedikleri gibi "değişmez,, ismini verdikleri yegâne araştırma ölçülerine işaret etmektedir.

Bugün, Roma Hukuku krizinden ve Roma Hukukunun existantializminden bu kadar bahsedildikten sonra bu mevzuda yapılan muhtelif araştırmaların verdiği neticelere bakacak olursak vaziyeti cesaret verici bulmalıyız. Terazinin müspet kefesinin ağır bastığı açıkça görünmektedir. Roma Hukuku yaşıyor, hâlâ yaşıyor ve asırlarca yaşadığı gibi ilerde de hep yaşıyacaktır. Kimse tetkik zarureti münakaşa etmemektedir. Onu inkâr edenler bile tâkip ettikleri yolun yanlış olduğunu görmüşler ve onu terketmişlerdir. Dogmatik hukukçular, sofizm ile hiç bir neticeye varmamak fikirleri arasında, Roma Hukukunun hâlâ işe yaradığını ve modern hukukçunun yetişmesinde ondan mahrum kalınamıyacağını kabul ettiler. Hamlet vari şüphelerden tamamen uzak ateşliler ise Roma Hukukunun istikbaline inandılar ve hâlâ inanıyorlar.

Kriz meselesinin faydalı netice verdiğini de itiraf etmemiz icap eder. Zira bütün dünyaya efsanevi Roma Hukukunun olağan üstü hayatiyetini göstermeğe yaradı.

Bir kaç yıldan beri, Catania'da Iura mecmuasında bütün Roma Hukuku dünyasının sesini tophyan bizler son senelerde Roma Hukukunda elde edilmiş olan ilerlemeyi hakikaten ifade edebiliriz. Roma Hukuku sahasında meşgul "mustahsilin,, "hasılatı,, gittikçe artmaktadır. Enstitüler çoğalmakta, mükemmel ve şaşırtıcı bir hayatiyet göstermektedirler. Her sene kongreler ve toplantılar yapılmakta, onlara iştirak edenlerin olağanüstü alâkaları müşahede edilmektedir.

Bu kadar sarih bir hayatiyet karşısında kriz problemi denilen şey değerini tamamen kaybetmekte ve yersiz haksız bir paniğin mahsulü gi-

bi görünmektedir. Paul Koschaker'in sesine bugün, nazi takiplerinden kendilerini kurtarabilmiş olanların sesi cevap vermektedir: Hayatın sesi ve Roma Hukukunun her sahasında elde edilen yeni zaferlerin sesi.

Bu araştırma ve tetkik gayreti arasında Roma Hukuku okutanların ödevi son derece yüksektir. Hiç şüphesiz bugün biz ne Digesta metni karşısına mumlar diken Pisa'lılar kadar safız, ne sarıh olmyan metinleri tetkik ederken karşılaştığı güçlükleri yenmesi için bütün bir gece Mer-yemin mihrabı karşısında dua eden ve ondan yardım istiyen Glosator Jacopo Baldovino'un temiz inancısına mâlikiz. Her devrin ve her ruhun kendine has bir inancı, ibadeti vardır. Fakat kendilerini bize emanet eden gençlerin zeki gözbebeklerinde arada bir, bir tasvip ışığı ve bir alâka parıltısı görmek her zaman bize nasip olacaktır. Ve gene bizler için, sözlerimizle, bu genç ruhlardan bazılarını, Romalıların asil ve ciddi şiiiri sayabilecek olan hukukları için kazanmak nasip olacaktır. Yaptığımız işten dolayı müsterih olacağız ve bu hukukun bizimle beraber yok olmayacağını bileceğiz. Zira kendini bir işe hararetle ve gönüllü olarak vakfeden herkes hakikata kendini vakfetmiş, onu aydımlatan bir ışık gibidir.

L'aesquisse l'histoire de la critique romaniste depuis l'époque des humanistes, avec lesquels commence l'étude critique du C. J., jusqu'à nos jours. Il fixe les phases différentes de cette histoire et les diverses orientations de la doctrine. D'abord, il remarque qu'à la distance de cinq siècles du mouvement humaniste, le but de la critique n'a pas changé : il porte toujours sur la recherche attentive de l'authenticité de la source, à cela près que le savant de nos jours se sert d'autres instruments et emploie et apprécie d'une manière diverse les résultats qu'il obtient. Cela posé, l'a. constate que l'histoire de la critique romaniste n'est, somme toute, que l'histoire de l'emploi différent et de la diverse évaluation de chaque source, ramenée à son authenticité originelle. Par conséquent ce n'est seulement pas l'histoire d'une méthode, mais une évolution s'enrichissant continuellement de motifs nouveaux, une évolution dans laquelle chaque époque apporte les intérêts tout particuliers qui la caractérisent. Ainsi, les humanistes, tout en s'appliquant à l'étude du C. J. restèrent des gens de lettres : de là leur goût si vif pour la langue et leur réaction acharnée contre Tribonien et les Glossateurs, les accusant d'avoir terni et déguisé la pensée des classiques. Cependant, à la différence des Glossateurs, ils eurent

tort à sonder l'oeuvre de Justinien, à la façon des antiquaires, pour faire revivre le droit ancien; s'ils ne saisirent pas, en son ensemble, la valeur historique de la rédaction, au point d'en rejeter les interpolations comme des scories inutiles, ils eurent toutefois le grand mérite de faire revivre et d'illustrer les ouvrages des grands jurisconsultes romains, de rechercher et de mettre au jour de nouvelles sources, de corriger des textes et des doctrines et d'employer la méthode critique-exégétique qui tient bon encore après tant de siècles de recherches et de contrastes. Après la phase humaniste, les études critiques revinrent en honneur au commencement du XIX. siècle, une exigence historique ayant pénétré la culture, surtout en Allemagne. Mais au début du siècle elles s'épuisèrent d'abord dans la recherche d'un moment historique essentiel : le classique, au préjudice des buts pratiques et doctrinaux. En effet, on bâtit une doctrine tenant moins du droit de Justinien que du droit classique. Ce fut, à cette époque, que les germanistes s'insurgèrent contre le lourd esclavage du droit romain. Mais vers la seconde moitié du XIX siècle la vue storiciste fut élargie considérablement et envisagée dans les termes d'un contraste entre le droit classique et le droit de Justinien, avec l'appréciation, jusqu'alors ignorée, des altérations des textes, laquelle servit, du moins, à opposer et à définir deux moments distincts et les aspects propres à deux sociétés diverses. Les résultats de ces investigations marquèrent la phase de nos études critiques où l'on ne conçut que l'antithèse entre classiques et justinianiens et l'on ramena à Tribonien l'origine de toute interpolation. Mais une nouvelle idée se fit jour au XX siècle. C'est le début de la troisième phase de nos études : la phase orientale ou, autrement dite, la phase du droit romain-hellénique, dans laquelle la plupart des interpolations ne fut plus attribuée aux rédacteurs justinianiens, mais si bien aux maîtres des écoles orientales pré-justinianiennes. L'a-éclaircit les motifs de la nouvelle orientation. Il parle de l'oeuvre d'Hoffman sur la rédaction des Digestes, des Beiträge de Beseler, de la critique impressionniste et esthétique qui fit du Digeste un cimetière. L'Index interpolationum, affirme-t-il, présente un tableau clair et désolant de cette débâcle. Le signal de la rescousse contre le radotage de cette critique vint de la Sicile, à travers la haute et puissante voix de M. Riccobono. Après avoir fait l'exposé de la pensée de M. Riccobono, pensée connue des savants du Monde entier, l'a précisé que le triomphe de l'Occident et de Rome, découlant de l'oeuvre de M. Riccobono, ouvrait la quatrième phase de nos études critiques, la phase dite occidentale. A partir de 1917 et jusqu'à nos jours, M. Riccobono a poussé son oeuvre avec

une activité incessante et soutenue : L'a. se rapporte, dans la suite, aux ouvrages les plus récents des romanistes, s'inspirant presque tous des idées de M. Riccobono. Il s'arrête notamment sur la communication de M. Levy au Congrès historique international d'Oslo, en 1918, sur l'étude de M. Volterra, au sujet des écoles postclassiques occidentales, sur les diverses études de Schultz, Wieaccker, Wolf, Niedermeyer, Levy et enfin sur le dernier essai de Kaser. Il conclut par quelques notes sur le problème de la crise du droit romain et sur le réveil des études romanistes en ces dernières années, en Italie et dans le Monde entier.